

Somlyó György

A versfordítás egy különös válfajáról

Tekintetes Akadémia! Tisztelt Vendégeim, kedves Barátaim. Ha már a megszólítást át merészelttem venni a nevezetes székfoglalóját így kezdő Arany Jánostól, hadd folytassam ezt a merényt azzal, hogy én is, mint ő: „*Tisztelet, hála és szégyenkező önvád érzelmeivel fogok először helyet e gyülekezésben*”. A tisztelet és hála az iránt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia által kezdeményezett Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító tagjaként foglalhatom el ezt a széket, nem szorul magyarázatra. Valóban ez a két érzés tölt el ezen a helyen. A szégyenkező önvád azonban éppen fordított előjelű, mint Aranyé volt, aki „*a szoros értelemben vett tudomány művelése által eme díszes érdempolcra jutottak között*” érezte magát, vajmi kevés okkal egyébként, érdemtelennek. Nekem viszont éppen ellenkezőleg attól kell tartanom, különösen Lossonczy Tamás varázslatos előadása után, hogy ezen az irodalom és művészeti kiválóságai által képviselt akadémián, ha nem is tudományos, de netán tudományoskodó tárggyal és feldolgozási móddal állok elő. Mentségemre talán csak az szolgál, amit Schiller a harangról szóló énekének e két sorába foglalt. Rónay György fordításában idézem: „*Hitvány az, aki nem mereng el soha azon, amit teremt*”. S ezen belül az, megint csak Aranyhoz fordulva szóhasználatért, hogy: „*Régtől fogva rendes foglalkozásom körébe tartozik*” az ilyesféle elmerengés a mesterségemen, és számomra nem is választható el a közvetlenül költőinek nevezhető tevékenységtől. Ebben a schilleri értelemben vett szentimentális költészethez tartozom, eredendő hajlamaim mellett abból a meggyőződésből is, hogy miként a modern irodalomtudomány nélkül talán meg sem lehetne a modern költészet, úgy a modern irodalomtudomány sem születhetett volna meg a költők efféle önreflexiói nélkül. Továbbá a tárgykör, s ezen belül maga a szorosabban vett tárgyam, mintegy a gyakorlat részeként elméletileg is régóta foglalkoztat. *Philoktétész sebe* című nagyobb poétikai munkámban éppúgy, mint különböző köteteimben feltűnő egyéb tanulmányaimban. E tárgykör a költői fordítás kérdéseit öleli fel, amelyek közül kettő érdekel különösebben. Minden fordítás megközelítő és ideiglenes volta általában, másrészt pedig a fordításnak az az önmagán túlmutató rejtett természete, hogy magasabb szintjén nem csupán fordítás, hanem magának a költői alkotásnak, sőt azon túl, az egyetemes kultúrának is paradigmája. Mely elgondolásban természetesen nagy jelentőségű közvetlen előzményekre támaszkodom, mondjuk, a tudomány felől nézve Roman Jacobsontól Walter Benjaminon át Roland Barthes-ig, a költészet felől nézve pedig Valérytól Octavio Pazig vagy Jacques Roubéau-ig. Előre is elnézést kérek, ha tehát az előadás laza közvetlensége helyett olykor a szövegelemzés nehezebben követhető fonalaiba kell bonyolódunk, ha nem is hosszabb időre, mint illik és

mint a befogadóképesség megengedné. Felolvasásom szövege részlet egy nagyobb tanulmányból, amely *A fordítás „prae”-je és „post”-ja* címen fog a közeljövőben megjelenni. Ebben a versfordításnak egy sajátos, bár sűrűn előforduló esetét, az újrafordítást, az itt kiválasztott részletben pedig ennek az újrafordításnak is egy különös, már ritkábban vizsgálható, bár virtuálisan mindig ismétlődő esetét igyekszem részben saját példám alapján megvizsgálni. S ezzel rá is térek az újrafordításnak egy sajátos esetére.

Egy, mondom, de ha mondom, kettő lesz belőle. S ha nem vigyázok, még három is lehet. Itt, röviden, csak egyiket fogom érinteni. A másik kettőt (amely az elsővel összevéve is, egy) csak háttérül említem.

Ez az az eset, mikor nem más(ok) fordítása *után* (rövidebb vagy hosszabb idővel), hanem a saját előbbi fordítása után készít valaki egy, nem az előzőt itt-ott kiigazító, hanem gyökeresen új fordítást (mintha a maga régebbi szövege nem is az övé volna). Ez utóbbira, hogy sok szót ne vesztegessünk, csak egy esetet említek a magyar költői fordítástörténetből, de bizonyára a legeklatánsabbat: ahogy Szabó Lőrinc költötte újra mintegy húsz év távlatából fiatalkori Shakespeare-szonett-fordításait.

Ennek az esetnek egy még sajátosabb esetéről szeretnék – *pro domo* – beszélni, két kisebb Nietzsche-fordításom ürügyén, illetve kommentárjaként. E két kis/nagy (terjedelmében kicsi, jelentőségében nagy) versnek itt elemzendő fordításváltozatai nem tíz-húsz év távlatából, hanem egyetlen napon készültek néhány évvel ezelőtt, nem is különösebb becsvággyal, inkább ujjgyakorlatként vagy próbaként, annak a kielégítetlenségnek jogosultságát kívánva mintegy tesztelni, amit e versek Szabó Lőrinctől származó régi fordítása újraolvasásakor éreztem. Vajon e kielégítetlenség csak magának a fordításnak mint olyannak szól-e, mint szükségképpen és legvégül versfordításnak –vagy lehetséges-e itt, most jobbat elérni ennél, képes vagyok-e a magam elvárásának a saját munkám által megfelelni vagy valamivel jobban megfelelni?

Ez előbb csak az egyik versre, a híres *Ecce homo*-ra irányult. Csak miután ennek három változata létrejött, aztán terjedt ki a másokra is. Mindkét vers megtalálható az akkor, 1989-ben a Lyra Mundi sorozatban megjelent Nietzsche-válogatásban: eredetijük pedig a *Die fröhliche Wissenschaft* („*La gaya scienza*”) két, bevezető és záró versciklusában (*Scherz, Lust und Rache és Lieder des Prinzen Vogelfrei*).

Az *Ecce homo* az európai költészet hosszú történetében is hosszú múltra visszatekintő sextett egyik változatát veszi át, hagyományosan, abban mégis újító módon, hogy a formát nem pusztán ismételtető strófaszerkezetként kezeli (mint a közelebbi hagyományban szokásos), hanem, eredetéhez visszanyúlva, mint önmaga strófa mivoltában vett *versegészet*. S valóban, minden kis részében ezt az egészet testesíti meg: kevés ilyen egy darabból faragott verset ismerek, ahol minden szó, minden

mondatszerkezet, minden rím önmaga mozdíthatatlan helyét s egyben az egészet képviseli, mintha a nyelv maga válna verssé (a „mintha” természetesen erősen kiemelendő), mintha minden képét, rímét, metrumával és ritmusával együtt, *közvetlenül* a nyelvből merítené („szerencsés halászattal”), amelyben eleve benne van. Ezt nem éreztem Szabó Lőrinc szövegében. Bántott a rím miatt betoldott „gyönyörben” szó, amely az eredetiben se szöveg, se értelemszerűen, se hangulatilag nincs megalapozva: a 3. sor két szigorúan párhuzamos–ellentétes igéje közé beiktatott, nemcsak fölösleges, de a párhuzamot is megtörő harmadik ige: a 4–5. sor egymást tükörszimmetrikusan egybefogó párhuzamosságának – amely ezt az evidenciát a legfeltűnőbben képviseli – az elhomályosulása, végül az, hogy, érzésem szerint, az utolsó sor nem végződhet mással, mint az egész versnek megint csak teljes formai–tartalmi egységét megerősítve lezáró „sicherlich” szó valamilyen *magyar megfelelőjével*. (Ahogy ez az Ecce homo első, Kosztolányitól származó fordításának utolsó sorában megvalósul: „*Láng vagyok én, láng bizony*”. A hiba itt csak az, hogy ez a hibátlan sor két olyan rímkényszer sarkába szorította a fordítást, amely a költemény fentebb kiemelt egészét egészében lefokozza. A második sorban a láng „kergetőzése” éppen az itt kiemelt tulajdonságot, a „magaemésztést” váltja a saját ellentétére, a bizony végződés pedig egy nyelvi alakjában is képtelen, a láng képzetébe metaforikusan behelyezhetetlen rímet („önmagam iszom”) hív elő, a köznapi logikával és a vers költői logikájával egyaránt összeegyeztethetetlenül.)

A már többször említett evidenciának csúcspontja a 4–5. sor rímpárja – „*fasse-lasse*” –, mintha e két tökéletesen egybehangzó – ám jelentésében végletesen széttartó – igealak csak azért lenne a nyelvben, hogy ezt a költeményt lehetővé tegye. Szabó Lőrincnél az „*amihez érek*” is gyengébb, mint a „*fasse*”, de a ráütő „*amiből már nem kérek*” nemcsak hogy nem „üt rá”, egyenesen kényszeredettséggel kerülgeti, körülírja a gongütésként rá következő „*lassé*”-t. Mindez természetesen *ugyanígy* – a papírforma és a fordítás *sui generis* természete szerint – lehetetlen. De helyettesíthető, reprodukálható, újrateregethető-e (a költői fordítás a legmagasabb szintjén csakis újjáteremtéssel lehetséges) valami mással? Voltaképpen ez volt a kérdés és a feladat: a próbatétel. Hogy – Walter Benjamin nagyszerű metaforájának értelmében – a tört edény cserepei „*a legparányibb peremvonal-rendszerükkel is illeszkedjenek egymás vonalához*” és „*az eredeti elgondolásmódot saját nyelvi közegben a legapróbb részletekig kidolgozva (...) a kettő együtt, mint egyetlen edény*

töredéke (...) jelenjék meg”. Mert „a fordítás területén is érvényes: en arkhé én ho logosz –kezdetben volt a Szó”.

Különösen a két fentebb kiemelt sor és rímpár esetében próbáltam meg minden lehetséges módon közelíteni az eredetihez, pontosan illeszkedni a törésvonalakhoz. A magyar nyelvből természetesen nem lehet egyszerűen „kihalászni” két ilyen széttartó és egybecsengő, hasonló jelentésű igét. Keresni kell tehát, egyszerre kitartóan kutatni és kitartóan csodára várni. Ily módon a sorpárnak hat ilyen különböző megközelítésére találtam, amelyek közül a három elkészült teljes változatban csak három találatot helyet: mielőtt ezekre rátérnénk, lássuk előbb ezt a hat változatot:

*Licht wird alles, was ich fasse
Kohle alles, was ich lasse:*

Szabó Lőrincnél:

*Fény lesz mind, amihez érek,
szén amiből már nem kérek:
Fény lesz, amihez csak nyúlok,
szén, amitől elfordúlok:*

*Fény lesz, mit kezembe vettem,
szén az, amit elvettem:
(elfelejtettem)
(elengedtem)*

*Fény lesz, mit kezembe rejtek,
szén, amit eleresztek:*

*Fény lesz, amit megragadtam,
szén az, amit odahagytam:*

Ezek után leltem rá az (engem leginkább kielégítő) megoldásra. Azzal a kézenfekvő (mégis sokáig nem jelentkező) felfedezéssel, hogy van ebben a két sorban két olyan szó, amely a magyarban is eleve rímmel felel egymásnak: ha nem is ige, ha az eredeti sor elejéről van is a sor végére átemelve (amit a magyar szórend könnyűszerrel megenged), ez illeszkedik leginkább ahhoz a törésvonalhoz, amelyet az eredeti felkínál:

*Mit megfogok, csupa fény lesz
Mit elvetek, pusztá szén lesz:*

Ezután ideje egymás mellé (vagy alá) helyezni a vers teljes szövegét, eredetiben, Szabó Lőrinc, illetve Kosztolányi fordításában és a magam három fordításváltozatában:

ECCE HOMO

*Ja! Ich weiss, woher ich stamme!
Ungesättigt gleich der Flamme
Glühe und verzehr ich mich.
Licht wird alles, was ich fasse,
Kohle alles, was ich lasse:
Flamme bin ich sicherlich.*

*Úgy van! Tudom, honnan jöttem!
Telhetetlen láng gyönyörben
égek, izzok, pusztulok.
Fény lesz mind, amihez érek,
szén, amiből nem kérek:
úgy van, úgy van, láng vagyok!*

(Szabó Lőrinc)

*Én tudom, ki volt az ősöm!
Mint szilaj láng, kergetőzőm,
izzom, önmagam iszom
Fény lesz, amit útba ejtek,
pörnye, amit ott felejték:
láng vagyok én, láng bizony!*

(Kosztolányi Dezső)

1

*Már tudom, honnan eredtem!
Mint a láng, oly enyhítetlen
égek s emészttem magam.
Mit fogok, csupa fény lesz,
Mit elhagyok, csupa szén lesz:
láng vagyok én biztosan*

2

*Én tudom, kivolt a nemtőm!
Mint a láng, magam-veszejtőn
égek enyhülettelen,
Fény lesz, amit megragadtam,*

*szén az, amit odahagytam:
láng vagyok kétségtelen.*

3

*Én tudom, honnét eredtem!
Mint a lángot, enyhületlen
elemészt e lángolás.
Fény lesz, mit kezembe rejtek,
szén az, amit eleresztek:
láng vagyok én, semmi más.*

Mindez elsősorban annak a demonstrációja, hogy a sokak szerint „lehetetlen” költői fordításnak mindig (vagy majdnem mindig – még az ilyen leghetetlenebb esetekben is) számos *lehetősége* van: csak *egyetlen* lehetősége nincs sosem (vagy csak igen ritkán adódik). Másodsorban annak, hogy ezeket a lehetőségeket fel kell kutatni, s hol erről, hol arról az oldaláról kell a megközelítést (amely mindig csak közelítés) megkísérelni: több felől kell „kísérteni” az intranzigens, a csábításnak olyan benső erővel ellenálló eredetit. Harmadsorban: annak a folyamatnak, amelyben és amely által minden fordítás létrejön, illetve amelynek révén és által jön létre minden eredeti mű is. Minden mű nemcsak változatok eredménye, hanem eredménye is változat: egyike a meglévő és megelőző (netán csak virtuális) változatoknak. A (persze, lényeges) különbség csak az, hogy a fordítás változatainak, megközelítési módjainak előképe, objektív összehasonlítási alapja van: az eredeti. Az eredeti mű „modellje” azonban – aminek megközelítése az alkotás folyamata – rejtett, nem artikulált, még maga az alkotó számára is hozzáférhetetlen, és homályban marad, végül pedig azonossá válik azzal, ami megvalósul belőle. A mindig meglévő „joghézagot” a tervezett és az elkészült alkotás között csak maga az alkotó érzi és méri föl. A fordítás és az eredeti között lévőt – elvben – minden olvasó felismerheti. Éppen ebből következően a költői fordítás szöveg közeli elemzése voltaképpen maga a költői alkotás, a szoroson vett poétika – Valéry formulája szerint: *poiétika* (csinálás) – paradigmája.

ERRE – MERŐBEN VÉLETLENSZERŰEN – kitüntető dokumentumokkal szolgálhatnak a másik Nietzsche-versnek a fennmaradt töredékei, amelyeknek fordításáról a továbbiakban lesz szó. Ezek a töredékek (illetve többnyire önmagukban is teljes versváltozatok) először csak nemrég, a Colli-Montinari-féle teljes kritikai kiadásban jelentek meg. S azért oly figyelemre méltók, mert nemcsak egy régóta ismert vers – a *Nach neuen Meeren* – komponálásának különböző fázisait tárják fel (nyilván így is csak egy részüket), hanem mert összekeverednek bennük egy másik, végleges címén *Der neue Columbus*-ként ismert költemény hasonló alkotási folyamatának maradványai. Keverednek és vegyülnek. Egyes sorok e töredékekben szinte kicserélhetők a

két vers között, mások elkülönülnek. A költői alkotás egy ritkán nyilvánosságra kerülő, bár nem ritkán megtörténő genezise tárul fel itt, ahol egy vers ihletéből és eszméjéből végül két vers születik, a közös és eltérő elemek és motívumok valóságos cserebomlása révén. Négy ilyen teljes versváltozat maradt fenn, melyek közül kettő *inkább* a *Columbus*-vers, kettő pedig a *Tenger*-vers előzményének tekinthető. „*Ehhez a vershez* – olvasható a *Die fröhliche Wissenschaft* egyik legújabb kiadásának a mi versünkhöz fűzött jegyzetében (Reclam Verlag, Leipzig, 1990) – *több, különbözőképpen hangsúlyozott megfogalmazása csatlakozik.*” Mielőtt belefognék a *Nach neuen Meeren* újrafordításainak taglalásába, (első magyar) fordításban közlöm a végleges címén *Der neue Columbus*, itt azonban még ----nek című vers előzményét:

*Columbus így szólt: Barátném,
genovaiban ne bízz!
Kék égbe bámulva málén
csak a messziségbe hisz!*

*Várnak a nyílt tengerek! Fel!
Messzetűnt már Genova.
Veled közösen köszönt El
Dorado s Amerika.*

*Álljunk szilárdan a vártán!
Visszaút már nincs nekünk.
Nézd: ott kintről intve vár ránk
Egy Halál, Egy Hír, Egy Üdv!*

A *Nach neuen Meeren* az eredeti ciklusban közvetlenül a *Sils-Maria* című vers előtt áll. Mindkét (illetve a *Columbus*-szal együtt mindhárom) vers Nietzsche pályájának látomásos fordulópontján íródik, 1882-ben, abban a pillanatban, mikor a költő-filozófus képzeletében Zarathusztra alakja villanás- szerűen megjelenik:

*S az Egy Kettővé lett egy perc alatt -
S Zarathusztra előttem elhaladt.*

(Lator László fordítása)

„*Az Egy Kettővé lett*” – akárcsak a versmag, amelyből két vers sarjadt ki. Az új önmagára találás és az önmagától való elválás a „nincs visszaút” megrázó pillanata. De a világért sem kívánok a veszedelmes Nietzsche-problémákba tévedni. Maradjunk csak a mi szerényebb tárgyunknál, a fordításnál. Amelyhez azonban – legalább érintőlegesen – ez is hozzátartozik.

A *Columbus- és a Tenger*-versek különféle ikerváltozataiban robbanásszerűen sűrűsödnek a Nietzsche-életmű második szakaszának kulcsélményei és kulcsszavai, eszméi és motívumai: a Zarathusztra-jelentés, az „*Isten meghalt*” felismerés, az akarat, a nyílt tenger, a nincs visszaút. Amelyekkel „a tragédia kezdődik” („incipit tragoedia”). Mintha a versek prizmái felforrósodva összegyűjtenék a gondolatok sugárzását, versbe szedve és versbe emelve a *Vidám tudomány* ötödik könyvét nyitó (342.sz.) paragrafust: „*Valóban, mi, filozófusok és szabad szellemek arra a hírre, hogy a „rég**i isten halott*”, úgy érezzük, mintha új hajnal pírja ragyogna ránk...*hajóink végre megint kifuthatnak, még ha veszélyek árán is, kifuthatna, megint szabad lett a megismerés minden merészsége, a Tenger, a mi tengerünk megint nyíltan áll előttünk, talán soha nem is volt még ennyire „nyílt tenger”.*”

Szabó Lőrincnek a *Tenger*-versből készült fordítása (amelynek utolsó sorát változatlanul átvettem mint telitalálatot) a versnek éppen legfontosabb mozzanatain botlik el. Mint aki nem veszi észre az orra és lába előtt fenyegető nagy követ. A vers két – eminensen nietzschei s a fenti döntő pillanathoz tartozó – kulcsszavát értetlenül (és érthetetlenül) figyelmen kívül hagyja: a már a címben is feltűnő „*új*”-at (sőt a versben „*új és egyre újabb*”-at), másfelől az „*akarat*”-ot. Ez az új tudvalevőleg nem is csupán Nietzsche filozófiájának és etikájának alapfogalma, hanem az egész századvégi modernségnek, amelynek Nietzsche egyik kulcsalakja, s ahol ennek az „*új*”-nak éppen az a legfőbb újdonsága, hogy nemcsak új, hanem mindig „*újabb*” – pontosan úgy, ahogy e versben Nietzsche megfogalmazza: „*neu und neuer*”. Ezt Szabó Lőrinc teljes egészében feláldozza, méghozzá egy olyan túl gazdag, négy szótagos rím („*glóriásabb – óriásnagy*”) kedvéért, amely sem Nietzsche verselésére, sem maga Szabó Lőrinc szikár rímelésére nem jellemző: s ezenfölül nemcsak az eredetiben nem szereplő, de a verstől teljességgel idegen szót és aurát) „*glória*”) kényszerít a versre.

És mindjárt a vers második sorában félrefogás a „*meinem Griff*” fordításában a szó első, valóban „fogás” jelentését véve alapul, azt, eléggé távoli körülírással, mindenáron a kézhez kötni, mikor itt nyilvánvalóan átvitt értelemben tűnik föl, amely arra utal (még magyarra átvett alakjában is: „griffje van”), hogy valaki valamihez sajátosan szerencsés, másokét felülmúló, különös, ösztönös, tévedhetetlen *érzéssel* rendelkezik. „... *und ich traue / Mir fortan und meinem Griff*” – annyi, mint hogy ettől fogva már csak magamban és „griffemben”, jó megérzésemben, ösztönömben stb bízom. Hogy pedig mi az az érzék, amit Nietzsche önmaga legfőbb tulajdonságának, „griffjének”, sőt *zsenijének* érez, az eklatánsan kitetszik az *Ecce homo* (nem a vers, hanem az ugyanilyen című önéletrajz) egy helyéből: „*Én vagyok az első, aki fölfedezte az igazságot, mert én éreztem, szimatoltam meg, hogy a hazugság hazugság. Az én zsenim a szaglásomban rejlik.*” (Horváth Géza fordítása, Kossuth 1992. A *szimatoltam* kiemelése Nietzschétől származik.) Kézenfekvő tehát (költőileg) úgy fogni fel az idézett másfél sort, hogy a költő ettől kezdve már csak „önmagában és

szimatában bízok”, nem pedig így: „*útját keze szabja ki*” (utat nem is lehet kézzel kiszabni).

Valamint kézenfekvő az is, hogy a vers alanya, már említett sorsfordító pillanatában, „*oda*” – vagyis a tengerekre – „*akar*” – miután a mondat csonkán marad, nem is menni, hanem egyesén „*akarni*” akar. Hiszen éppen ettől fogva lesz az *akarat, a Wille* Nietzsche pszichológiai filozófiájának vezérlő tényezője és fő terminusa. A vers máris magasba csapó csonka mondatos kezdete – „*Dorthin – will ich*” – nyilvánvalóan nem fordítható le az akar ige valamilyen alakja nélkül. Íme az összevetendő szövegek:

NACH NEUEN MEEREN

*Dorthin – will ich, und ich traue
Mir fortan und meinem Griff.
Offen liegt das Meer, in's Blaue
Treibt mein Genueser Schiff.*

*Alles glänzt mir neu und neuer,
Mittag schläft auf Raum und Zeit -:
Nur dein Auge - ungeheuer
Blickt mich's an, Unendlichkeit!*

ÚJ TENGEREKRE

*Oda!- s úgy lesz! És ezentúl
utam kezem szabja ki.
Nyílt, új kék tengerre indul
hajóm, a génuai.*

*A táj egyre glóriásabb,
Dél alszik Időn-Teren-:
Már csak a te óriás-nagy
Szemed néz rám, végtelen.*

(Szabó Lőrinc fordítása)

ÚJ TENGEREK FELÉ

*Oda – akarok ma: én már
csak szimatomban bízom.
Nyílt tengerek kék ölén száll
jó genovai hajóm.*

Rám új fény tűz, egyre újabb,

*Téren, Időn nap delel:-
csak a te – irdatlanul- nagy
szemed néz rám, Végtelen!*

A munka közben felmerült számos részletváltozat közül, úgy érzem, érdemes még bemutatni a második szakasz egy másik megoldását, amely a szakasznak egyetlen poétikai elemét kívánja átmenteni, olyan elemet, amelynek fontossága vitatható, de amely nekem mégis hiányzik az általam végül elfogadott, itt közölt változathoz. Ez pedig az utolsó két sorvégen az *ungeheuer* és az *Unendlichkeit* szavak kezdeteinek összecsengése. Ha innen kiindulva igyekszünk a szakasz átalakítására, ilyesformán rendeződhet át:

*Új s új fényre gyúlva minden,
Téren, Időn nap delel-
Csak a te nagy – véghetetlen
szemed néz rám, Végtelen!*

Ezt már csak azért, hogy lássuk: hány oldalról, hány irányból lehet (és kell) felmérni a fordításban az (elérhető) nyereség és az (elkerülhetetlen) veszteség egyensúlyait – lehetetlen végleges és tökéletes megfelelés helyett. Ezért kiált minden (jó) fordítás, vesztére a lehetséges jobb fordítás után.
„Shakespeare und kein Ende.”